

УДК 1(477)(09)

ФІЛОСОФСЬКЕ ПІДҐРУНТЯ РОМАНТИЗМУ Т.Г.ШЕВЧЕНКА

Лариса Сидоріна

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 79-43-72*

Творча спадщина Тараса Григоровича Шевченка є, здавалося б, настільки відомою, що не потребує жодних коментарів чи пояснень: достатньо назвати твір, і перед читачем з'являються люди й події, Світло й Тінь, Добро і Зло, Початок і Кінець усього сушого на землі. Розгорнемо Кобзареві сторінки, і перед нами розширяться обрії можливостей людського пізнання, відновляться форми внутрішнього змісту понять, відкриється внутрішній, особливий світ кожного художнього твору. "Внутрішній світ художнього твору, – писав Д.С. Лихачов, – має ще й свої власні взаємопов'язані закономірності, власні виміри й власну суть як система" [1].

Спробуємо з'ясувати саме ту причину постійного пошуку Шевченком міри значень і вимірів між полюсами доброго і злого, темного і світлого, початкового і кінцевого, саме тих закономірностей і суті його творів, які дають змогу між загальновідомими, накопиченими знаннями знайти основу їхнього розвитку.

Простір функціонування твору лише внутрішньочасовий чи позачасовий? Час цей минає швидко чи повільно, у єдиному, чітко визначеному напрямі – від початку подій і до кінця, – чи, повертаючись назад, розгалужується, охопивши століття й години, а то й секунди. Це світ із власним соціальним устроєм і звичаями, законами моралі, замкнений у собі чи відкритий в історію суспільства?

Визначивши місце самого автора в творі, зможемо простежити способи взаємопроникнення авторської дійсності в реальність, що є нині. Для прикладу розглянемо поему "І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє"[2].

Не лише назва поеми, а й слова:

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра, ...

доводять: автор звертається не лише до своїх сучасників, а й до нащадків. Авторська свідомість перетинає часові та просторові межі, проектуючись на єдиній сакральній точці і по той, і по цей бік буття – на Україні, а відтак, – спільними стають пошуки "сонць-правд", які повинні "дозрівати" і "гріти" не чужі краї, а "чисту", "вольну" – рідну землю.

Неважко переконатися: особистісне начало автора завжди поряд – і тоді й сьогодні, а моральна залежність Шевченка від категорій правди, волі, сили, краси України – позачасова. І достовірне пізнання світу в його творах і поза ними, стає можливим саме завдяки постійній присутності в зображуваному авторської неоднозначної оцінки.

“Необхідно враховувати, – зазначав Г.Гуковський, – що будь-яке зображення в мистецтві утворює уявлення не тільки про зображене, а й – можливо, частіше менш конкретизоване, та не менш чітке – про того, хто зображує, про носія викладу і, що, певно, особливо важливо, носія оцінок, носія розуміння зображеного; це образ носія співчуття чи неприязні, носія уваги до зображеного і носія мови, її характеру, її культурно-суспільної, інтелектуальної та емоційної типовості й виразності. Це втілення тої свідомості, того погляду, який визначає увесь склад зображеного в творі”[2].

Т.Г.Шевченко переконує – його світосприймання нерозривно пов’язане з долею свого народу, з його минулим, сьогоденням і майбутнім, тому він упевнено може заявити:

І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, не вечірній
Тихо засіяє ... [4]

Проте стверджувати, що Т.Шевченко суто національний мислитель, буде помилкою.

Твердження І немає злomu
 На всій землі безконечній
 Веселого дому, –

дає підстави вважати, що проблеми, які ставить і вирішує Шевченко – загальнолюдські. Разом з тим для Шевченка гармонійна людина живе в злагоді з собою, а отже, і зі світом:

Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчилися любить.

Головною рисою духовної постаті Шевченка, провідним почуттям усієї його творчості, духовної цілісності треба визнати його “антропоцентризм”, – тобто людину поет ставить у центрі буття, всього світу – як природи й історії, так і всіх сфер культури.

Цей послідовний, “безмежний” антропоцентризм треба виділити, як одну з прикмет стилю Шевченка у його ставленні до природи. Відомо, що ставлення до природи різних епох неоднакове. Світ природи є або нейтральним, або взагалі байдужим до людини, життя його минає незалежно від життя людського; за такого світогляду природа і людина – цілком незалежні одна від одної, а якщо й разом, то лише з метою підкреслити з усією силою їхню взаємну незалежність, їхню байдужість, що навіть в

окремих випадках виростає в протилежність між ними. Або ж людина вважається лише частиною світу, а природа в ньому потоплена або “розчинена”, відгукується на її поклики, тоді природа веде перед, головує, тягне за собою людину, яка з доброї волі, а чи то з примусу повинна йти за природою. Або ж природа є ворожою людині силою, антипатичною, часто їй шкодить. Згадаймо роман Ж.П.Сартра “Нудота”.

Здавалося б, чого боятися в світі, де все підпорядковане заведеному порядку? Того, що насувається поволі, крапля за краплею, поступово, всеохопно, повсякчас ... – нудоти. Такого висновку доходить Антуан Рокантен – герой роману “Нудота”.

На рівні прямого висловлювання філософських тез мова ведеться про абсурдність існування, про те, що світ позбавлений будь-якого божественного виправдання. Схожу тезу поділяли й інші письменники, ідейну подібність з якими визнавав сам автор “Нудоти”; проте подібні філософські погляди та не подібна художня картина світу. Скажімо, у Альбера Камю світ наповнений сіянням і блиском, у ньому порядкує Сонце, й людина може тут пережити екстаз, радіснозбуджене єднання зі стихійним буттям. Інше лице світу в Антуана де Сент-Екзюпері: безжиттєво-мінеральний, майже марсіанський пейзаж гір і пустель, величава, позбавлена життя природа, яку вже самі люди, ця колективна надлюдина, вкривають “силовим сіянням” своєї культури, заповнюючи світ духовним змістом, якого так не вистачає йому. (“Треба надати змісту людському життю” – заголовок однієї зі статей письменника). І в цьому, і в іншому випадку природа ні добра, ні ласкава до людей, однак вона залишає для них досить простору, не зачіпає внутрішньої гідності – тому в ній відчувається краса.

У Сартра природа всеприсутня, гидка й агресивна. В “Нудоті” матеріальний світ складається не стільки з речей, скільки з речовин – аморфних, болотяних, клейких субстанцій. Герой сприймає їх засилля панічно, як страшну “загрозу”: ... на вулиці приморського міста насувається туман, під прикриттям якого ось-ось відбудеться щось жахливе; поверхня води ховає в собі якусь потвору; навіть крісло в трамваї викликає відразу, схоже на черево мертвої тварини ...

Природа у Сартра не така, що творить, а така, що поглинає, весь час вона хоче розчинити людину в своїй утробі.

Для Шевченка природа є в тісному співжитті з людиною, настільки тісному, що ніколи не покидає людину наодинці зі своїми почуттями; коли потрібно, вона співчуває, вона теж пригнічена, тому, вдивляючись у неї, людина чує і бачить саму себе.

Часто, особливо в баладах, природі належить роль співавтора оповіді, безпосереднього учасника подій. Згадаймо хоча б “Причинну”:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива ...

або “Тополю”:

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю ...

І річ тут не лише в персоніфікації. Природа відгукується на все, що діється в серці людини, віддзеркалює внутрішнє буття людини в образах та символах. Отже, Шевченковий пейзаж типово “романтичний”, що нагадує значною мірою характером свого ставлення до людини пейзаж деяких романтиків (Тіка, Айхендорфа). Однак ця властивість стилю Шевченка не запозичена ним у романтичній поезії (хоч романтичний її вплив на Шевченка не варто применшувати), а розвинулася природно: з української народної пісні і лише втілена послідовніше, стала більш рельєфна і усвідомлена [3].

Природа, життя, праця на благо народу й України були для Шевченка невичерпним джерелом самовдосконалення. Все, до чого торкалася рука Майстра оживало, оновлювалося, наповнювалося красою і значущістю. Водночас активізував усі ці складові частини, давав змогу їм самоствердитися, створював одухотворене ціле Бог.

І “Перебендя”, де одинокий співець на могилі виспівує душу і з Богом розмовляє, і поеми “Кавказ”, “Сон”, “Еретик” ставлять проблеми Духу, який вічно бореться проти фарисейства, зла і гордині.

Не випадково творчість Шевченка починається символічним образом могутності ріки українського народу. Це, на думку Євгена Сверстюка, дає ключ духовної свободи усьому “Кобзареві” [4].

І від уважного читача, за Дмитром Чижевським, не залишиться захованим, у чому власне Шевченко вбачає високе, святе, правдиве у вірі і в християнстві зокрема, в чому для нього полягає справжня і вічна правда проповіді Христа. Шевченко відкидає в релігії все те, що так або інакше робить з релігії якусь абстрактну силу, яка не тільки є байдужа до живої конкретної людини, а й виступає проти індивідуума, перешкоджає вільному розвитку особистості, задоволенню внутрішніх потреб людини. “Очищення” віри – це завдання, за яке береться Іван Гус, воно ж є завданням кожної людини – віра, справжня віра вимагає встановлення безпосереднього зв’язку між Богом і людьми, поруч з Богом не повинні стояти ніякі інші об’єкти нашого поклоніння

– Ми віруєм твоїй силі
– І слову живому:
Встане правда, встане воля,
– І Тобі одному
поклоняться всі язики
во віки і віки ...

Однак і “Бог – і Ісус Христос” у Шевченка “антропологізований” – наближений до людини, та власне і є людиною, лише надзвичайною; бо божеське є людське, до чого звичайна людина не доростає і дорости не може.

В якомусь сенсі Христос був ідеальною, зразковою людиною. І Богоматір – як ідеальний тип матері змальовує Шевченко в “Марії”. Думку “аналізувати серце матері по життю святої Марії”, “описати серце матері по життю Пречистої Діви” Шевченко носив довго, і образ Марії є в його поезії ніби найвище здійснення тієї теми “трагедії матері” і того образу жінки, що проходить через усю творчість Шевченка. Антропологізація божественних образів наближує “Марію” Шевченка до тих спроб антропологічного змалювання “Життя Христа”, що так характерні для XIX ст. [7].

“Такого полум’яного культу материнства, – писав Максим Рильський, – такого апофеозу жіночого кохання і жіночої муки не знайти, мабуть, ні в одного з поетів світу. Нещасний в особистому житті, Шевченко найвищу і найчистішу красу світу бачив у жінці, в матері” [5].

Іван Франко стверджував, що він не знає “в літературі всесвітній поета, який би так витривало, так гаряче і з цілою свідомістю промовляв в обороні жінок, в обороні їх права на повне, чисте, людське життя, котрий би таким могучим словом би чував усе те, що в’яже, деморалізує і тисне жінчину. Не знаю в літературі всесвітній поета, котрий би представив так високий і так щиро людський ідеал жінки-матері, як се вчинив Шевченко” [6].

Загалом же, як писав М.Костомаров: “Шевченко як поет – це був сам народ, що продовжував свою поетичну творчість. Шевченкова пісня була сама по собі народною піснею, тільки новою, яку міг би заспівати тепер увесь народ” [7].

Високо оцінюючи естетичну значущість пісні, особливо народної, підкреслював її вплив, особливо на жінок, Пантелеймон Куліш. Пісня, на його думку, “піднімаючи в душі майбутньої матері все чисто людське над матеріальним, готує з неї апостола доброчесності не на одне, а на декілька поколінь. Жінка, пройнята поезією свого народу, переймається його моральними переживаннями, вираженими в гармонійних формах; а народ в своїй сукупності, є найморальніша істота, у котрої найкраще вчитися діяльній благочесності” [8].

Проте назвати Шевченка лише співцем жіночої долі буде не правильно. І сказати, що Тарас Шевченко – геніальний український поет – це сказати не все. І хоч спеціальних філософських праць Шевченко не писав, але його творчість була в руслі тієї частини світової філософської спадщини, що розвивалася через мистецтво та літературу [4].

Уже з перших його творчих кроків простежується таке бачення картини світу, яке передбачало, кажучи словами Д.Чижевського, “з надзвичайним притиском завжди і всюди ставити людину в центрі світу, світу природи та історії”.

І хоч, як справедливо зауважував Євген Маланюк, – генія трудно убгати в стисло окреслені рамки, – простеживши етапи духовного розвитку Шевченка, можна зробити висновок: основою становлення світоглядної концепції Шевченка став романтизм. Бо саме романтизм дав змогу поетові виявити в людині та розвинути її чутливість і вразливість наповнити і відкрити “внутрішню нескінченість” особистості, “суб’єктивну людину” з властивою їй глибиною, складністю, антиномічністю, драматичною напругою духовного життя, “освоїти” “зовнішній світ” – конкретно-історичний його зміст, національну природу “живого сумління народу”, досліджувати “своєрідний”, романтичний націоналізм”. Шевченка і констатувати, що феномен Шевченка відображає нашу національну природу, наше світосприймання, наше минуле і нашу надію на майбутнє. Він символізує душу українського народу, втілює його гідність, дух і пам’ять [10].

-
1. *Лихачов Д.* Внутренний мир художественного произведения // *Вопр. лит.* – 1968. – № 8. – С.76.
 2. *Гуковский Г.* Реализм Гоголя. – М.; Л., 1959. – С.200.
 3. *Чижевський Д.* До світогляду Шевченка // *Українська мова і література в школі.* – 1993. – № 3. – С.36.
 4. *Є. Сверстюк.* Феномен Шевченка // *Українська мова і література в школі.* – 1990. – № 6. – С.67.
 5. *Рильський М.* Тарас Шевченко // *Максим Рильський. Література і народна творчість.* – К., 1955. – С.64.
 6. *Франко І.* Тарас Шевченко // *Зібр. творів: У 50 т.* – К., 1980. – Т.28. – С.122.
 7. *Костомаров М.І.* Спогад про двох малярів // *Спогади про Тараса Шевченка.* – К., 1982. – С.134.
 8. *Куліш П.* Предисловие издателя // *Твори: У 2 т.* – К., 1989. – Т.2. – С.486.
 9. *Чижевський Д.* Шевченко і релігія // *Повне видання творів Т.Г.Шевченка.* – Чікаго, 1960. – Т.9. – С.334.
 10. *Маланюк Є.* Ранній Шевченко // *Українська мова і література в школі.* – 1993. – № 3. – С.7.

PHILOSOPHICAL ESSENTIALS OF T.H.SHEVCHENKO'S ROMANTICISM

Larysa Sydorina

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Universytetska 1, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 79-43-72*

The article is an attempt to analyse the essentials of Ukrainian romanticism, which found its most vivid expression in T.H. Shevchenko's writings. The focus is on Shevchenko's interest in folk literature, history of Ukraine, patriotism, vision of happy future. The comparative analysis is made of how existentialist philosophers and Shevchenko-romanticist perceived nature.

Key words: romanticism; Shevchenko; existentialism

Стаття надійшла до редколегії 11.03.2000

Прийнята до друку 08.06.2000